

ВСТУП І КОМЕНТАРІ СЮЗЕН ШИЛЛІНГЛОУ

ВСТУП

«Зима тривоги нашої» — останній роман Джона Стейнбека, — книга, за яку письменник отримав Нобелівську премію з літератури 1962 року. Напередодні церемонії вручення премії газета «Нью-Йорк Таймс» опублікувала редакційну статтю Артура Мізенера, в якій ставиться під сумнів мудрість рішення Шведської академії: «Чи заслуговує моральне бачення 1930-х років на Нобелівську премію?». Ця стаття, без сумніву, обпалила душу Стейнбека та знову поставила перед американськими читачами загадку його репутації. Як визначити цього найбільш американського письменника, митця, так захопленого Каліфорнією 1930-х? І як описати цей останній роман, що точно не є виявом соціального протесту в стилі його класичного твору 1939 року «Грона гніву», але й не належить до роздумів письменника в сутінках старіння.

Для багатьох американських читачів «Зима тривоги нашої» — це похмура моральна історія про падіння американського героя з «блакитною кров'ю», Ітана Аллена Гоулі, який піддається спокусам багатства, влади та престижу. Проте цей роман не можна класифікувати або визначити згідно зі звичними категоріями. Якщо це притча про падіння та спокуту, на що Стейнбек натякає в епіграфі, то це також і урок дарвінівського виживання сильнішого. Цей роман ніби

Сюзен Шиллінглоу — професорка англійської мови університету Сан-Хосе та наукова співробітниця Національного центру Дж. Стейнбека в Салінаській долині. Вона опублікувала кілька статей про письменника й була співавторкою монографій «Стейнбек і довкілля», «Джон Стейнбек: погляд сучасності», «Америка й американці» та вибрані нехудожні твори». Її остання книга — «Подорож у Каліфорнію Стейнбека». Вона також є авторкою біографії першої дружини Дж. Стейнбека, Керол Геннінг Стейнбек.

існує у символічних і надзвичайно іронічних рамках — події його першої частини відбуваються у Великодні свята квітня 1960-го, а другої — під час святкування Дня Незалежності того самого року. Проте книга також реалістична, позаяк усі ці події відбуваються власне у Саг-Гарборі штату Нью-Йорк — у романі ця місцина названа Нью-Бейтауном, а герої перебувають під впливом моральної трясовини сучасної авторів Америки.

І хоча в цьому творі ми бачимо характерну для Стейнбека повагу і любов до саги про лицарів короля Артура, тому що Ітан — це сучасний Ланселот, правда й те, що все, сказане Ітаном, здається майже постмодерністським*, адже його мова надзвичайно штучна й сповнена саморефлексій. Здається, що «Зима тривоги нашої» — це збірка певних провокативних випадів з метою позбавлення читача самовдоволеності.

Від моменту публікації у квітні 1961 року цей «цікавий» роман спантеличив багатьох читачів. Рецензія Карлоса Бейкера для «Нью-Йорк Таймс» містить характерну для того часу нотку невдоволення.

Цей роман висвітлює проблеми, центральна з яких так повністю й не вирішується, роман із головним внутрішнім конфліктом між шляхетністю і доцільністю, і хоча герой намагається їх поєднати, цей конфлікт також не вирішується задовільно. З цієї причини, попри очевидну літературну силу, «Зима тривоги нашої» не може з повним правом вважатися кращим твором серед усього, написаного Стейнбеком.

* Постмодернізм у літературі — явище другої половини ХХ ст., коли в творі багато сарказму, чорного гумору та алюзій на інші твори.

Хоча далєбі не цей момент став причиною початкового несхвального сприйняття роману. Невизначеність та алюзійність справді є центральними маркерами для розуміння його значення. «Якщо це час плутанини, — писав Стейнбек за кілька років до того, — чи не краще було б її записати?» Він упорався з цим викликом саме в романі «Зима тривоги нашої». Неоднозначні етичні проблеми вплетені майже в кожному сторінку цієї повістини — й це помітно вже від початку історії невизначеного походження Ітана, водночас нащадка піратів і пуритан, а також його імені — Ітан Аллен. Так звали патріота часів Війни за незалежність, героя, якого звинуватили в державній зраді. Щодо стилю, то після кожних двох розділів в обох частинах роману раптом виявляється, що розповідь ведеться вже не від третьої, а від першої особи.

Справді, відхилення від плинності тексту й наявність загадкових персонажів свідчать про глибоке занепокоєння Стейнбека Америкою часів Холодної війни, проте його справжній страх за свою країну зосередився не на «Супутникові» та російському озброєнні, а на «повільному заповзанні всепроникного нервово-паралітичного газу аморальності, незупинного від дитячої кімнати й аж до найвищих посад, хоч корпоративних, хоч урядових».

Стейнбек надіслав це застереження своєму близькому приятелєві, політику Адлаю Стівенсону, в листопаді 1959 року, цей лист згодом опублікували в нью-йоркській щоденній газеті «Newsday», що спричинило загальнонаціональну дискусію: питання «Чи ми насправді такі морально мляві?» обговорювали четверо освітян і письменників у лютому випуску 1960 року журналу «New Republic», що зосереджував-ся на найкритичніших проблемах країни, а наступного

місяця «Newsday» опублікувала «Відповіді Стейнбека». Він відповів гучним «так», тому в романі «Зима тривоги нашої» найглибше досліджено причини такої відповіді. Від 1960 року, коли Стейнбек написав цей роман, і до кінця свого життя вісім років потому, письменник був моральним компасом Америки, вказував на чесноти та недоліки американців у трьох ваговитих книгах: «Зима тривоги нашої», «Подорожі з Чарлі» (1962) і «Америка й американці» (1966).

Свободу й необхідність критики власної держави він відчував дедалі гостріше і вважав це роллю митця у вільній країні. Поїздки до Радянського Союзу 1937, 1947 і 1963 років, а також звинувачення, висунуті комуністичними письменниками в його політичному зміщенні в бік правих кристалізували незалежну позицію — «Холодна війна» Стейнбека була «Дуеллю без пістолетів» (стаття 1952 року, написана в Італії після нападок з боку газети комуністичного спрямування за відсутність протесту щодо «дегенерації та жорстокості американських солдатів» у Корей). Адже громадяни та митці Америки могли вільно висловлювати свої думки, — писав він, — тимчасом як комуністи обмежені ортодоксальністю. І як критик Америки він виступав аж до кінця своїх днів. Цей зухвалий патріотизм, власне, і визначає «Зиму тривоги нашої». Фактично Ітан Аллен Гоулі, головний герой роману, стверджує свободу висловлювань і в процесі цього самоствердження замінює порожнє «его» на більш автентичне, хоч яким небезпечним це здається з огляду на моральні принципи. Такою надзвичайно важливою цю книгу зробило те, що в ній голосом Ітана висловлене бурхливе невдоволення своєю добою, какофонією, розладом в Америці часів Холодної війни, — країни, внутрішньо безсилої, що претендувала на звання наддержави.

ЯК РОЗУМІТИ ТРИВОГУ ДЖОНА СТЕЙНБЕКА

«Можна сказати, що роман — це людина, яка його пише».

(ДЖОН СТЕЙНБЕК ДО ЕЛІЗАБЕТ ОТІС І ЧЕЙЗА ГОРТОНА,
КВІТЕНЬ 1957 Р.)

Джон Стейнбек мав на увазі конкретну людину, Томаса Мелорі*, автора XV століття, коли писав свого листа 1957 року — через рік після початку трирічного дослідження твору «Смерть Артура» епохи Камелота й середньовічних англійських рукописів. Письменник вважав, що таке ретельне дослідження було необхідне перед спробою власного перекладу «Артура» Мелорі сучасною англійською. Але таке визначення можна було б застосувати й до самого Стейнбека: «Зима тривоги нашої» — це тривожна людина, яка її написала. Десятирічна тривожна зима в усіх сенсах цього слова — це він сам. І проєкт, який письменник відклав восени 1959 року, тобто сучасний переклад твору Мелорі, — передісторія цього роману.

Однак тривога Стейнбека була мистецькою і культурною, а не особистою. 1950 рік став переломним для письменника; він назавжди переїхав з Каліфорнії, місця свого народження, до Нью-Йорка в грудні 1949 року, а через рік узяв шлюб із третьою дружиною, Елейн Скотт. Цей союз дав йому набагато більше стабільності, ніж перші два — кохання, розділене з упевненою в собі жінкою. Колишня помічниця режисера на Бродвеї (коли Стейнбек почав ставити «Оклахома»!), Елейн увійшла у свій новий шлюб із власним

* Томас Мелорі — англійський письменник XV ст., автор «Книги про короля Артура та його доблесних лицарів Круглого столу».

стилем, енергією, дотепністю та справжнім коханням. Упродовж тих вісімнадцяти років вона тримала більшу частину світу на відстані від чоловіка. Деякі риси щасливого шлюбу Стейнбека та Елейн віддзеркалені й у «Зимі тривоги нашої» — і це, безумовно, міцність шлюбу, укладеного через кохання (бо «Зима» — це, власне, єдина книга Стейнбека, яка починається зі сцени в спальні). Доволі дивні прізвиська, якими Ітан називає Мері, схожі на ті, що ними Стейнбек називав свою кохану Елейн: «могли» під час подорожей і «Лілі Мейд» удома. Та найголовніше те, що спокійне світло, яким Мері наповнила життя Ітана, — те саме, чим була Елейн для Джона: «Ніхто у світі не може так сяяти під час вечірки чи святкування, як моя Мері, — розмірковує Ітан. — Коли Мері стоїть на порозі, кожен почувається привабливішим і розумнішим, ніж є насправді, й тоді він таким і стає». Шлюб Ітана й Мері — найяскравіший портрет власного шлюбу та домашнього життя, написаний Стейнбеком, що принаймні частково свідчить про його особисте щастя.

З таким самим відчуттям оновлення цей переміщений каліфорнієць прийняв новий дім, Нью-Йорк, та зробив його затишним для них з Елейн: «Що ж до відчуття дому, — писав він в есеї 1953 року “Автобіографія: становлення ньюйорківця”, — то для мене існує лише маленьке каліфорнійське містечко та Нью-Йорк... Усі й усе зосереджено тут: населення, театр, мистецтво, письменство, видавнича справа, імпорт, бізнес, убивства, пограбування, розкіш, бідність. Це квінтесенція всього. Місто ніколи не спить. Воно невтомне, і його повітря сповнене енергії. Я довше й наполегливіше, без втоми, можу працювати в Нью-Йорку, ніж будь-де». У цьому есеї про його нову власну територію висловлена сталева рішучість. Стейнбек потребував

особистої стабільності та завжди ставив її на перше місце. Його позиція як мешканця Східного узбережжя ще більше зміцнилася, коли вони з Елейн навесні 1955 року придбали невеличкий будинок у Саг-Гарборі: «У нас є невелика хатина на березі моря на краю Лонг-Айленда в Саг-Гарборі, — писав він старому приятелеві Карлтону Шеффільду. — Це китобійне місто, чи було таким, і в нас є маленький човен та багато дубів, і телефон ніколи не дзвонить. Ми втікаємо туди, коли потребуємо відпочинку, — жодних сусідів, а риба, молюски, краби та мідії у нас просто біля порогу». Саг-Гарбор був притулком Стейнбека й став прообразом Нью-Бейтауна — селища, де Ітан живе в одному зі старих будинків китобійників, власне, розташованих уздовж головної вулиці Саг-Гарбора й донині. Бакалія «Ш'явоні», що слугувала за зразок опису крамниці Ітана, належить одній родині від 1950-х років і досі працює в крихітному центрі Саг-Гарбора.

Однак особисте щастя й задоволення від цього місця отруєне, по-перше, неспокоєм, завжди притаманним Стейнбеку (та зрештою і Елейн, яка охоче пакувала валізи), а по-друге, виявився в художній алегорії. Адже Ітан, продавець, який весь час страждає від власних невеличких поразок, у деяких аспектах — це і є Стейнбек, бо він вважав себе скомпрометованим письменником, адже покинув рідну Каліфорнію. В інтерв'ю 1955 року Арту Бухвальду Стейнбек зізнався, що «втомився від власної техніки... Я був дуже невдоволений власною роботою протягом деякого часу. У романі “На схід від Едему” використовував усі власні хитрощі, робив це свідомо й незворушно». Це було не єдине його визнання художнього розчарування 1950-х років. До кінця десятиліття письменник відчував, що протягом